

До разової спеціалізованої вченої ради ID 6836
Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ВІДГУК
офіційного опонента

докторки юридичних наук, професорки,
завідувачки кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Західноукраїнського національного університету
Світлак Ірини Іванівни

на дисертацію ТИМОШЕНКО ЄЛИЗАВЕТИ АНАТОЛІЇВНИ
«Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Тема правового регулювання використання технологій штучного інтелекту, якій присвячене дисертаційне дослідження Є.А. Тимошенко є надзвичайно актуальною, що обумовлено активним впровадженням штучного інтелекту в різноманітні сфери, включаючи сферу публічного управління, надання фінансових послуг, медицини, науки, освіти, промисловості, бізнес середовище тощо. Масове фактичне використання технологій штучного інтелекту у багатьох сферах суспільного життя потребує ефективного правового регулювання, тому актуальність обраної дисертанткою теми, не викликає сумнівів, адже лише оптимізоване унормування, що ґрунтується на кращих світових практиках та стандартах може стати каталізатором для подальшого розвитку технологій штучного інтелекту в Україні, створення сприятливого середовища для інновацій та інвестицій.

Вітчизняне законодавство щодо використання штучного інтелекту наразі перебуває на етапі генезису, тому його розробка, з врахуванням базових положень Закону ЄС «Про штучний інтелект», що нещодавно набув чинності, є критично важливим для адаптування правової системи до нових реалій, а

також гарантування безпечного та етичного використання штучного інтелекту. Надзвичайно гостро стоїть питання ефективного правового регулювання в контексті застосування штучного інтелекту в умовах повномасштабної війни в країні, коли сучасні цифрові технології можуть використовуватися не лише у цивільній сфері, але і у секторі оборони та безпеки держави. Наразі правове регулювання застосування штучного інтелекту в Україні лише на рівні концепцій (Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні від 2 грудня 2020 р. та Концепція Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року Концепції від 13 квітня 2024 р.) вже не відповідає сучасним викликам та потенційним загрозам та потребує унормування на рівні спеціального закону.

Актуалізується тема дисертаційної роботи також неоднозначним, суперечливим баченням у правовій доктрині самої природи штучного інтелекту, зокрема мова йде про трактування штучного інтелекту як суто об'єкт правового регулювання або як новий специфічний суб'єкт правовідносин (на кшталт електронної юридичної особи). Потребує також науково-теоретичного та практичного розв'язання низка проблем: щодо забезпечення оптимального балансу між інноваціями та захистом прав і свобод громадян, суб'єктів господарювання; визначення потенційних ризиків від активного впровадження технологій; з'ясування правової природи діяльності, пов'язаної зі штучним інтелектом та відповідальності за шкоду, спричинену через його використання.

Дослідження окремих аспектів використання штучного інтелекту потребує комплексного підходу, який би забезпечував не тільки захист прав людини та суспільних інтересів, але й сприяв подальшому розвитку та інтеграції інноваційних технологій. Розробка та запровадження ефективного правового механізму, який здатний адаптуватися до швидких технологічних змін є сучасним викликом для науковців, практиків та законодавців.

У контексті зазначеного, дисертаційне дослідження Є.А. Тимошенко є актуальним, не позбавленим наукової новизни та цінності і відповідає вимогам часу.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані у дисертації підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом наукових праць, національного та міжнародного законодавства, матеріалів судової практики.

Дисертаційна робота Є.А. Тимошенко характеризується інтегральним підходом до предмету дослідження та послідовністю аргументації запропонованих висновків. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані авторкою, переважно є обґрунтованими, аргументованими та переконливими. Слід відмітити логічне та юридично грамотне формулювання об'єкта та предмета дослідження, що дозволило дисертантці сформувати завершену наукову ідею, обґрунтувати авторські твердження та пропозиції.

Дисертантка для обґрунтування своїх висновків, пропозицій і рекомендацій використала значний обсяг літературних джерел. Список використаної літератури до роботи є достатнім (233 джерела), що надало можливість у повному обсязі розкрити обрану тему дослідження. Серед використаних джерел актуальні наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, національне та міжнародне законодавство, судові рішення ЄСПЛ, монографічні дослідження з проблематики дослідження. Використання широкого спектру літературних та інших джерел надало авторці можливість сформулювати власні позиції щодо вирішення низки дискусійних теоретичних питань.

Обґрунтованість власних наукових результатів підтверджується і тим, що авторка робить висновки на підставі аналізу й співставлення поглядів і концепцій інших науковців, вдало ілюструє результати судової практики ЄСПЛ.

Одержані Тимошенко Є.А. результати є науково обґрунтованими, достовірними та підтверджуються сучасними та взаємодоповнюючими методами досліджень.

Крім того, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлюється високим рівнем володіння фундаментальними теоретичними знаннями, уміннями, навичками та глибоким опануванням досліджуваною проблематикою, що надало можливість дисертантці сформулювати конкретні пропозиції з розробки національного законодавства щодо використання штучного інтелекту.

Аналіз дисертації Є.А. Тимошенко та її наукових публікацій, в яких висвітлено основні результати проведеного дослідження, дає підстави для висновку про відсутність у роботі положень, що можуть бути витлумачені як порушення академічної доброчесності.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Дисертаційна робота Є.А. Тимошенко присвячена правовому забезпеченню застосування штучного інтелекту в Україні та має науково-теоретичне та прикладне значення для розвитку правової науки, особливо в аспекті інформаційних технологій та правового регулювання штучного інтелекту. Дослідження включає детальний аналіз зарубіжного законодавства, зокрема ЄС та рішень ЄСПЛ в контексті правових основ застосування штучного інтелекту. Авторка здійснює комплексний аналіз і обговорення різних підходів до правової природи штучного інтелекту і визначає напрями правового регулювання, що зроблено вперше і є однією з складових новизни дослідження.

Дисертаційна робота є першим у національній доктрині права комплексним науково-теоретичним дослідженням правового забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні, а саме визначено правові моделі впровадження, застосування і використання штучного інтелекту. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист.

Найбільш значущими, з точки зору наукової новизни та наукової цінності є наступні положення дисертації:

- представлена авторська 4-х етапна періодизація генезису та розвитку штучного інтелекту крізь призму правоутворення, де кінцевою метою є правове регулювання цього явища: (1 етап - формування ідеї «розумної машини»; 2 етап - становлення промисловості та інформаційних технологій, 3 етап - теоретичне становлення штучного інтелекту, перехід від наукової фантастики до праць науковців, 4 етап - широке використання технологій штучного інтелекту у різних сферах суспільного життя, його масове поширення, доступність для широкого кола споживачів, формування профільного правового регулювання (початок видання правових актів);

- з метою нормативної уніфікації термінологічних конструкцій у спеціальному законодавстві, що сприятиме усуненню неоднозначного тлумачення основних понять і категорій, розроблені авторські пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства, а саме до Законів України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про захист прав споживачів» шляхом запровадження легальних дефініцій понять: «штучний інтелект», «високоризиковий штучний інтелект», «оператор штучного інтелекту», «оператор високоризикового штучного інтелекту».

Заслуговує на увагу науковий інтерес Є.А. Тимошенко до інших гострих, відкритих до обговорення питань, що мають місце в сучасній правовій доктрині.

Аналіз структури та змісту дисертації. Структура дисертації обумовлена метою, об'єктом і предметом дослідження. Ознайомлення з дисертаційною роботою Є.А. Тимошенко дає підстави зробити висновок, що зміст дисертації відповідає назві, а структура роботи є логічною, що дає можливість послідовно розглянути усі положення роботи та прийти до відповідних аргументованих висновків.

Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаної літератури та списку скорочень та умовних позначень.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, зазначається на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета і завдання дослідження, його об'єкт та предмет, визначаються методи дослідження, формулюється наукова новизна одержаних результатів, практичне значення одержаних результатів, подається інформація про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації. Кожен структурний елемент роботи містить результати, які мають наукову цінність. Основна частина роботи складається з трьох розділів.

Перший розділ роботи авторка присвятила дослідженню теоретико-методологічних основ зачаткування та розвитку нормативного підґрунтя застосування штучного інтелекту в Україні. Дисертантка розробила 4-х етапну періодизацію розвитку штучного інтелекту, яка систематизує його розвиток в історичній перспективі і дає можливість застосувати це розуміння для подальшого правового регулювання, а також поєднує технологічний, соціально-психологічний та філософсько-правовий аспекти. Періодизація є однією з інноваційних частин дисертації Є.А. Тимошенко. Запропонований авторський підхід дозволяє глибше зрозуміти еволюцію ідеї штучного інтелекту в суспільній правосвідомості як основної передумови закладення інформаційно-правового та соціально-психологічного фундаменту сучасних методів правового регулювання штучного інтелекту. Наукову цінність становить запропонований дисертанткою комплексний погляд (філософський, соціологічний, правовий, інформаційний, психологічний) на природу штучного інтелекту як феномену. Представлений огляд наукових досліджень проблематики та визначені основні методологічні засади.

У другому розділі дисертантка висвітлює та аналізує вітчизняні та міжнародно-правові засади правового регулювання використання штучного інтелекту, на основі чого формулює авторську дефініцію поняття «штучний

інтелект»: «...це сукупність технологій (насамперед інформаційних) у формі алгоритмів та нейронних мереж, що застосовуються для надання певному виробу технічних властивостей, подібних до функцій людської розумової діяльності з можливістю діяти автономно (сприйняття, накопичення, класифікації, обробка та аналіз інформації з подальшими висновками на основі опрацьованого, які формують досвід та ефективні моделі реагування на тому числі інші факти середовища)» (підрозділ 2.1.). Заслуговує на увагу представлений у підрозділі 2.1. роботи огляд практики зарубіжних країн (Польща, США, Японія, Велика Британія) щодо унормування відносин із застосування штучного інтелекту. Дисертантка при дослідженні практики врегулювання застосування штучного інтелекту в ЄС надає оцінку та характеристику базових положень Резолюції Європейського парламенту від 16 лютого 2017 року з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права щодо робототехніки (2015/2103(INL)) та першого у світі Закону ЄС «Про штучний інтелект», на підставі чого формулює відповідні заключення щодо сучасних трендів модернізації спеціального законодавства. В підрозділі 2.3. роботи особливості застосування штучного інтелекту досліджуються залежно від галузі (охорона здоров'я, освіта, економіка, медіа, культура, юриспруденція), на підставі чого формулюється висновок, що узагальнення штучного інтелекту як універсального об'єкту є не зовсім коректним.

У розділі третьому дисертації Є.А. Тимошенко вносить пропозиції щодо змін у національне законодавство, а саме запровадження норм, які б адекватно визначали особливості штучного інтелекту та його вплив на правовідносини. Ці пропозиції спрямовані на те, щоб законодавство могло ефективно регулювати застосування штучного інтелекту, враховуючи його широкий спектр впливу від особистої безпеки до етичних і економічних аспектів. З метою удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері суспільних відносин, дисертантка у підрозділі 3.2. роботи пропонує доповнити Закон України «Про інформацію» визначенням термінів, пов'язаних зі штучним інтелектом: «штучний інтелект», «оператор штучного інтелекту»,

«високоризиковий штучний інтелект», «оператор високоризикового штучного інтелекту», «експерт з штучного інтелекту». На думку дослідниці, такі зміни у законодавстві сприятимуть уникненню нормативної невизначеності цих понять. Ці дефініції, за задумом авторки, мають на меті забезпечити правову ясність і допомогти у формуванні однозначного розуміння цих понять у правовому полі України, що є критично важливим для правильного застосування та регулювання технологій штучного інтелекту. Також, запропоновані шляхи вдосконалення національного законодавства щодо штучного інтелекту, зокрема в контексті захисту прав споживачів. Визначені засади правового пошуку вдосконалення механізму регулювання штучного інтелекту (підрозділ 3.3).

Таким чином, структура дисертаційного дослідження логічна, розділи та підрозділи взаємопов'язані між собою. Обрана структура дисертації дозволила здобувачці продемонструвати глибокі знання у сфері правового регулювання застосування штучного інтелекту. Варто також зауважити, що дисертаційна робота виконана із дотриманням наукового стилю, характеризується логічним та послідовним викладом думок авторки. Здобувачці вдалося сформулювати авторське бачення правової природи штучного інтелекту шляхом опрацювання значної кількості вітчизняних науково-теоретичних та монографічних робіт, з одночасним дотриманням принципу толерантності ведення наукової дискусії.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Є.А. Тимошенко полягає у можливості використання висновків та пропозицій дисертації як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень феномену «штучний інтелект». Висновки дисертації також можуть бути враховані при визначенні основних напрямків розвитку правового регулювання шляхом переосмислення та адаптації найбільш ефективних зарубіжних правових підходів, стратегій, концепцій правового забезпечення штучного інтелекту, а також можуть бути використані у законодавчій діяльності – з метою вдосконалення діючого

законодавства, існуючих правових механізмів та юридичних засобів регулювання відносин у процесі застосування штучного інтелекту в різних сферах.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Змістовне наповнення, перелік і кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 15 наукових працях, зокрема: 9-х статтях (3 - публікації в періодичних наукових виданнях інших держав (з них 2 статті у закордонному виданні, проіндексованому у базах даних WoS та Scopus))) та 6 статей у наукових вітчизняних фахових виданнях (категорія Б)) та 6-ти тезах у матеріалах науково-практичних конференцій. Зміст вказаних публікацій відображає основні результати дослідження та свідчить про їх належну апробацію.

Наукові публікації Є.А. Тимошенко відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою № 44 Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Є.А. Тимошенко відповідає нормативно визначеним вимогам, зокрема, Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261, та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40. У дисертаційному

дослідженні не виявлено порушення академічної доброчесності, ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дослідження. Текст дисертації містить посилання на використані при проведені дослідженні наукові результати, ідеї, публікації інших авторів.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. За результатами ознайомлення із текстом дисертації можна відзначити, що детальний та виважений підхід до обраної тематики дозволив Є.А. Тимошенко сформулювати авторський підхід до вироблення наукової концепції у питанні правової регламентації застосування штучного інтелекту та висловити певну кількість схвальних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання досліджуваних відносин. Поряд із загальною позитивною оцінкою проведені дослідження, воно не позбавлене окремих спірних положень, які мають дискусійний характер та потребують уточнення або ж додаткової аргументації автора під час публічного захисту та в подальшій науковій діяльності.

1. Авторську дефініцію терміну «штучний інтелект» дисертантка формулює на підставі аналізу відповідних визначень у нормативних актах ЄС, Японії, Польщі, Великої Британії, а також вітчизняної Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні від 02.12.2020 р., але при цьому не аргументуючи недоліки сталої легальної дефініції за національним законодавством (*прим.*, у Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року Концепції від 13.04.2024 р. залишилась незмінною нормативна візія на зміст досліджуваної категорії, що і у Концепції розвитку штучного інтелекту), за якою «штучний інтелект розглядається як організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також

створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань». У цьому аспекті виникає запитання, які недоліки, на думку здобувачки, містяться у чинному нормативному визначенні та в чому полягає його невідповідність нормативному тлумаченню категорії «штучний інтелект» за Законом ЄС «Про штучний інтелект».

2. Позитивно оцінюючи позицію авторки щодо застосування штучного інтелекту в окремих видах правовідносин (підрозділ 2.3. роботи) поза увагою дисертантки залишився аналіз окремих нормативно-правових актів, спрямованих на створення на основі використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій нових форм суспільних та економічних відносин, а саме: е-демократії; е-економіки; е-комерції; е-культури; е-освіти; е-медицини. З врахуванням предмету та об'єкта дослідження, наукову цінність роботи значно підсилив би аналітичний та порівняльно-правовий аналіз відповідних положень Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, Закону України «Про Національну програму інформатизації», Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» та ін.

Авторці доцільно було б обґрунтувати свою позицію щодо значення стратегічних, доктринальних та концептуальних нормативно-правових документів у системі джерел правового регулювання відносин з використанням штучного інтелекту.

3. Аналізуючи сучасні тренди розвитку національного законодавства у досліджуваній сфері суспільних відносин, дисертантка акцентує увагу на ідеї прийняття Інформаційного кодексу України (підрозділ 3.2. роботи), при цьому не висловлює власного бачення щодо перспектив даного вектору модернізації спеціального законодавства.

Враховуючи важливість проблематики, хотілось би почути наукову позицію дисертантки з цього питання.

4. Окреслюючи сучасний стан правової регламентації застосування штучного інтелекту, поза увагою дисертантки залишилися питання правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, що пов'язані із штучним інтелектом. Аналіз відповідних положень ЦК України та нового Закону України «Про авторське право та суміжні право» значно посилив би науково-теоретичну та прикладну цінність роботи. Авторці слід детальніше обґрунтувати свою позицію щодо цього питання.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно відмітити, що висловлені критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань окремих положень дисертації і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення.

Загальний висновок щодо оцінки дисертаційного дослідження. Загалом дисертація Тимошенко Єлизавети Анатоліївни є комплексною працею, що відзначається науковою новизною та обґрунтованістю висновків, які мають теоретичне та практичне значення для розвитку юридичної науки, а також важливі для практики правового регулювання застосування штучного інтелекту.

Дисертаційна робота відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження на тему «Правове забезпечення застосування штучного інтелекту в Україні», є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему у формі виробленої науково-теоретичної концепції сучасного розуміння теоретико-правових та прикладних засад використання штучного інтелекту, а сама дисертантка - Тимошенко Єлизавета Анатоліївна набула теоретичних знань, достатніх для розв'язання комплексних проблем у сфері професійної діяльності, оволоділа методологією наукової діяльності, а також здійснила власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

За результатами і на підставі публічного захисту в установленому порядку, авторка дисертації – Тимошенко Єлизавета Анатоліївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін

Вінницького навчально-наукового інституту економіки

Західноукраїнського національного університету

Ірина СВІТЛАК

Підпис д.ю.н. професора, завідувача кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету
Ірина Світлак

Ірина Світлак